

*AMEA Arxeologiya və Etnoqrafiya İnstitutu,
“Azərbaycan arxeologiyası və etnoqrafiyası”
№ 1, 2017, səh. 98–103*

Tofik Atababa oğlu Babayev
t.ü.f.d., aparıcı elmi işçi
E-mail: tofik_babaev11@mail.ru

GÖYÇAYDA NAR BAYRAMI

Açar sözlər: nar, Göyçay, inam və etiqadlar, nar bayramı, adət-ənənələr, oyun və əyləncələr

Ключевые слова: гранат, Геокчай верования, праздник граната, игра и развлечения

Key words: pomegranate, Gokchay, belief, festival of pomegranate, games and entertainment

Nar günəşi sevən, günəşdən nur içib, od saçan torpağımızın əvəzsiz nemətidir. Onda həyat şirəsi, ürək, könül qaynarlığı var. Bu maddi nemət canlı varlıq kimi həyatın başlanğıcı, yaradıcısı olan Dünya ağacı hesab edilmişdir. Bəllidir ki, Dünya ağacının insanlara cavanlıq, ölməzlik bəxş etməsi, həyat verən tanrı sayılması bir çox qədim xalqların mifoloji təfəkküründə və folklorunda geniş yayılmışdır (1, 256-263).

Bununla bağlı mənəvi mədəniyyətin mühüm problemlərindən olan Azərbaycan mifik təfəkkürünün qədim qaynaqları məsələsinə əsər həsr etmiş əməkdar elm xadimi, professor Mirəli Seyidovun yazdığına görə bəzi xalqlarda, o sıradan türk xalqlarında doğum, məhsuldarlıq ilahəsi ağaclarla, çox vaxt isə barlı ağaclarla bircə düşünülür. Belə ağaclar onların atributu kimi qəbul olunur. Ona görə ki, əski insan barlı ağacları artırıb törəməyin, dünyanı yaradan Dünya ağacını – həyat, əbədiyyət, yaranış, artım ağacının simvolu kimi qəbul etmiş və buna görə də doğum, məhsuldarlıq ilahəsini ağaclarla qoşa düşünmüşdür (2, 33).

Narın şəfa mənbəyi, məhsuldarlıq və həyat nişanəsi sayılması, nəsil, soy artıran meyvə kimi müqəddəs hesab olunması və ona sitayiş edilməsi bütün türk xalqlarının, o sıradan da Azərbaycan türklərinin həyat və məişətində, həmçinin folklorunda və mifik görüşlərində geniş yer tutur. Ulu türkün düşüncəsində cənnət nişanəsi olan nar həm də gözəllik, məhəbbət, sevgi simvoludur, insanlara həyat bəxş edən nemətdir. Təsadüfi deyil ki, nar ağacının, onun meyvəsinin, taca oxşar çiçəyinin rəsminin ən çox istifadə olunduğu yer Azərbaycandır.

Əsatir və əfsanələrimizdə, eləcə də nağıllarımızda, dastanlarımızda, aşıq-ozan söyləmələrində narın dirilik, artım və bolluq rəmzi olmasına dair istənilən qədər örnək göstərmək olar. İstər klassik, istərsə də müasir poeziyamızda bir inanc qaynağı kimi nar simvolu xüsusi yer tutur. El aşıqları və şairləri narı qoşduqları nəğmələrə bəzək etmiş, onu sirr saxlayan, ilqarından dönməz kimi tərənnüm etmişlər.

Toy mərasimində nar meyvəsinin ortaya gətirilməsi, narla bağlı inanc, ayin və sınımaların yerinə yetirilməsi adətlərinə nəzər salsaq belə bir nəticəyə

gəlmək olar ki, bunların hamısı təsadüfi olmayıb, çox əski görüşlərlə - mifoloji dünya ilə bağlılığına, narın müqəddəslik, bolluq və yeni həyat bəxş etmə anlamına gəlir.

Nar həm folklor örnəklərində, həm də təsviri sənət nümunələrində rəmzi ornament kimi geniş əks olunur. Nar ağacının, onun meyvəsinin, gül-çiçəyinin, yarpağının rəsmi orta əsr miniatürlərində, təsviri sənət nümunələrində, milli xalçalarda, toxuculuqda, qız-gəlinlərin geyimlərində, bədii tikmələrdə, qab-qacaq bəzəklərində həm təbii, həm də stilizə edilmiş şəkildə naxışlanmışdır (3, 125-132). Azərbaycanın nar bağları ilə məşhur olan kəndlərində belə bir adət var. Ata-analar yeni qurulan ailənin dünyaya göz açan ilk qız övladlarına çox vaxt Nargilə, Gülnar, Narınc, Narxanım, Nargül, Nardanə, Gülnarə adlarını qoyurlar. Görünür, bu adların özü də elə narın müqəddəsliyinə işarə olaraq yaranmışdır. İndi bu adları daşıyan nə qədər ismətli ana-nənələrimiz, qız-gəlinlərimiz var.

Azərbaycan xalq məişətində narla bağlı bir sıra inam, etiqad, ayin, sınaq, mərasim, həmçinin nəğmə, deyim və atalar sözləri mövcuddur. Xalq təbiblərinin fikrincə, nar və onun şirəsi loğmandır, təbibdir, min dərddin min bir dərmandır.

Tarixi qaynaqlara əsaslanan tədqiqatçılar Azərbaycanın əksər bölgələrində bağçılığın – meyvəçiliyin qədim zamanlardan inkişaf etdiyini qeyd edirlər. Araşdırmalar, xüsusilə arxeoloji tədqiqatlar nəticəsində Azərbaycan (Mingəçevir, Qazax, Goranboy, Binəqədi və s.) ərazisindən meyvəçiliyə aid edilən tapıntıların ən qədim nümunələri 5-7 min il bundan əvvələ aiddir (4, 171-175). Ayrı-ayrı abidələrdən tapılan nar, qoz, fındıq və şaftalı tumu qalıqları meyvəçiliyin təsərrüfat sahəsi olaraq geniş inkişaf etdiyindən xəbər verir (2, 98; 5, 73, 76).

Şirvan bölgəsində, xüsusilə Qırlartəpə, Qalagah (İsmayilli rayonu) və digər abidələrdə aparılan arxeoloji tədqiqatlar zamanı çoxlu sayda yarımış üzüm və nar tumlarının qalıqlarının tapılması (6, 195), Qəbələnin antik və orta əsrlərə aid təbəqəsindən isə qoz, fındıq, nar, alma, armud, ərik, xurma və digər meyvə qalıqlarına, üzüm, zoğal, alça, ərik, şaftalı çəyirdəklərinə təsadüf edilməsi bu coğrafiyada meyvəçiliyin geniş inkişaf etdiyini, əhalinin məişət və iqtisadiyyatında əhəmiyyətli yer tutduğunu söyləməyə əsas verir (7, 13). Bununla əlaqədar el-obada belə bir bayatı da yayılmışdır:

Şirvanın şirin narı,
Turş narı, şirin narı.
Sovqatın şirin olsun,
Göndərin bizim payı.

Yurdumuzun bütün regionlarında – kəndlərdə, bağlarda, bir sözlə, hər yerdə nar ağacları yetişdirilir. Lakin mövcud faktik materiallara əsasən qeyd etmək olar ki, Şirvanın bir parçası olan Göyçayda nar ağacları daha bol olmuş, ildən-ilə, əsrdən-əsrə inkişaf etmiş, təkmilləşmişdir. Quru subtropik ərazidə yerləşdiyinə, iqlim-torpaq şəraitinin rəngarəngliyi və zənginliyinə görə Göyçay qiymətli nar növlərinin yetişdirildiyi mərkəz kimi qəbul edilmişdir. Burada demək olar ki, nar ağacı olmayan bağ-bağat, həyət tapmaq çətindir.

Hazırda Göyçayda sosial-iqtisadi inkişaf davamlı xarakter almışdır. Rayon üçün ənənəvi sayılan və iqtisadi cəhətdən faydalı olan bağçılığın inkişafına böyük əhəmiyyət verilir. Yeri gəlmişkən qeyd edək ki, son illər Göyçay şəhəri daha da gözəlləşir, quruculuq-abadlıq işləri görülür. Yeni-yeni abidələr, binalar ucaldıqca ətrafını yaşıllıqlar bürüyür, istirahət guşələri salınır. Rayona gələn hər bir turisti, təbiətsünası və digər qonaqları valeh edir. Bütövlükdə rayonun sosial-iqtisadi yüksəlişinə hamılıqla sevilməyə dəyər.

Məhsul bolluğu, bərəkət ətri aləmi başına götürür, bağ-bağat tükənməz nemətlərlə xoşçalanır, aşıb-daşır. Narlar budaqlarda asım-asım olur, hərəsi də bir rəngdə, bir lətifədə, al-qırmızı. Sanki ağacların budaqlarına göylərin nuru yağıb. Elə ki, elin sərvəti, varı-dövləti bağlardan, əkin sahələrindən daşınıb qurtarır, ürək arxayınlaşır. Uğurla başa çatan məhsul yığımı rahatlıq, xoş əhvali-ruhiyyə gətirir. El-oba zəhmət qələbəsinin təntənəsinə çıxır. Bu münasibətlə bayram edilir. Buna şirinlik, bol nemət mərasimi, ilboyu çəkilən əməyin bayramı da deyirlər.

Tarixi qaynaqlardan məlum olur ki, məişətlə bağlı bu kütləvi xalq bayramının ilk yaranışı insanların təbiəti ilahiləşdirdiyi çox qədim dövrlərə aiddir. Bu mərasimin meydana gəlməsini əkinçiliyin-bağçılığın ömrünə bərabər qədim tarixlə də bağlayırlar (8, 126). Nar meyvəsi bu şənliyin bar-bərəkət, bolluq rəmzi kimi qəbul edilmişdi (9, 136). Bu qəbildən olan əmək bayramları son illər yenidən dəbə düşübdür. Ölkəmizin müxtəlif rayon və şəhərlərində qeyd edilən ayrı-ayrı istehsalat xarakterli bayramlar xalq adət-ənənələrini qoruyub saxlamaqla yanaşı, yeni sosial-mənəvi məzmun da kəsb edir. Belə bayramların əsas məqsədi milli sərvətimiz olan maddi-mənəvi irsimizin həm ölkə daxilində, həm də beynəlxalq miqyasda tanınmasına, gənc nəslin tariximizə, keçmişimizə hörmət və məhəbbət ruhunda yetişməsinə kömək edir. Eyni zamanda bu bayramların təntənəli şəkildə keçirilməsi iqtisadiyyatın şaxələndirilməsi istiqamətində aparılan islahatların daha uğurla həyata keçirilməsinə, ayrı-ayrı bölgələrimizin, kənd və qəsəbələrimizin həmin islahatların müəyyən bir subyektinə çevrilməsinə və milli gəlirlərin formalaşmasına, həyat tərzimizin və mədəniyyətimizin mühüm atributlarından olan turizmin inkişafına yardımçı ola bilər. İqtisadi-ictimai əhəmiyyəti ilə yanaşı, əsil mənada məişətlə bağlı el şənliklərinə, ümumxalq sevincinə, şadlığına çevrilər.

Azərbaycanın dövlət müstəqilliyinin bərpasından sonra özünəməxsusluğu ilə seçilən Göyçayda - bu qədim diyarda yeni bir ənənənin təməli qoyuldu. İndi ilin son aylarına təsadüf edilən ərəfədə nar bayramı keçirilir (3, 131). “Nar bayramı” ilk dəfə Azərbaycan Respublikası Mədəniyyət və Turizm Nazirliyi və Göyçay rayon İcra Hakimiyyətinin birgə təşəbbüsü ilə 3 noyabr 2006-cı ildə keçirildi və hər il böyük fərəh və sevinc hissləri ilə qeyd olunur. Həmin təntənələrin narçılığın daha geniş yayıldığı ərazidə - Göyçayda qeyd edilməzi heç də təsadüfi deyil. Belə ki, Göyçay narının sorağı Azərbaycanın hüdudlarını adlayaraq çox-çox uzaqlara yayılmış, dünyada tanınaraq “əsl Azərbaycan narları” üçün sinonimə çevrilmişdir. Göyçay narının əla dadı və dəyişməz keyfiyyətinin sirri dünyanın heç bir yerində tapılmayan unikal mikroiklimin mövcudluğu və rayonun torpaq tərkibidir.

Narçılıq təsərrüfatının əsasını xalq seleksiyası vasitəsilə yüz illər ərzində yaradılmış yerli nar növləri təşkil edir. Gülöyşə, Balamürsəl, Vələs, Qırmızıqabıq, Nazıqabıq, Şahnar, Qırmızı mələz, Ağşirin və s. narlar yüzillərin təcrübə-

sinin nəticəsi olaraq meydana gəlmişdir. Çətin ki, bu torpağın bağbanının əməyinin, ağılının, təcrübəsinin məhsulu olan Güleyşənin, Şahnarın – şahlara layiq nar meyvəsinin tayı-bərabəri tapılsın.

Son illər Göyçayın 32 kəndində nar bağlarının salınmasına böyük diqqət verilir. Göyçayın nar emalı müəssisələri ilbəl imkanlarını genişləndirir, daha çox nar şirəsi istehsal edərək xarici bazarlara çıxırlar. “Az Nar” QSC-nin şirə emalı zavodu hər il ABŞ, Polşa, Kanada, Yeni Zelandiya, Almaniya, Rusiya, Avstraliya, Belarus, Avstriya və İsrailə nar şirəsi ixrac edir.

Payızın bu yarlı-yaraşlıq günündə nar bayramı Göyçay şəhərinin geniş bir meydanında camaatla birgə keçirilir. Bolluq, məhsuldarlıq rəmzi kimi böyük tabağı içərisində nar meyvələri, ətrafı gül çiçəklə, nar ağacı yarpaqları ilə bəzədilərək meydanın başında qoyurlar. Meydanda, eyni zamanda rayonun ayrı-ayrı kəndlərində yetişdirilən və ilboyu zəhmət bahasına hasilə gətirilmiş məhsulların sərgisi təşkil olunur. Hər tərəfdə düzüm-düzüm xonçalar, səbət-səbət nar. İnsanlara sağlamlıq və gümrəhlik gətirən rəngbərəng qablardakı növ-bənöv nar şirələri, şərbətlər, sərirləşdirici içkilər, xoşab (kompot), nardasa, narşərab. Bütün bunlar Göyçay nemətləridir.

Bayramda hamı sevinclə, fərəhlə bir-birinə gözaydınlığı verir, bir-birini təbrik edir, el alqışlarına üz tuturlar:

-Bayramınız mübarək, neçə belə bəhərlər görəsən!

-Bərəkətli olsun, şirin ömür sürəsən!

-Məhsulunuz, barınız bol olsun!

Şənliyə el ağsaqqalları, ahıllar, əmək və döyüş veteranları, cavanlar, uşaqlar yığırlar. Hamı da zövqlə tikilmiş al-əlvan geyimdə. El bayramında iştirak etmək üçün qonşu rayonların təsərrüfat qabaqcılları, yarış qalibləri, təsərrüfat fəalları və digər qonaq-qara da dəvət olunur. Hər tərəf fərəhlə, sevinclə dolur, gül-çiçəklə, şüarlarla bəzədilir, hamı bayramın başlanmasını səbirsizliklə gözləyir. Meydanın ortasında tonqal qalanır. Hər tərəf nura, od-alova bürünür. Elimizdə-obamızda adət idi: “Nur olan yerdə xeyir-bərəkət də, həyat da, qələbə də, gözəllik də olar” - deyiblər.

Bayram təntənəsində kütləvi el şənliyinin qəhrəmanı, bolluq rəmzi, məhsuldarlıq nişanəsi kimi “Nar şahzadəsi” meydana daxil olur. Əynində nar meyvəsinə oxşar nəfis və zərif əl işləri ilə bəzədilmiş al-qırmızı rəngli don, başında narın gül-çiçəyinə oxşar odlu-qırmızılı tac qənirsiz dərəcədə gözəl olan “Nar şahzadəsi” al-qırmızı narın şənini şeir söyləyir, el alqışlarına üz tutur, gələnləri, qonaqları salamlayır, xalqımıza əmin-amanlıq, bol ruzi-bərəkət arzulayır. Bu yerdə ustad sənətkar Aşıq Ələsgərin misraları yada düşür:

Camalın göyçəkdir bayram ayından,
Baxan doymaz qamətindən, boyundan.

Küçələrdə, meydanlarda, hər bir evdə bayram xonçasında ən görkəmli yeri nar meyvəsi tutur. Adətə görə meyvələrin ilk barından xonça bağlanır, təmtəraqla oğlan evindən qız evinə göndərilir. 80 yaşlı Göyçay sakini Narxanım nənə söylədi ki, keçmişlərdə də belə idi. Nişanlı oğlanların qız evinə apardıqları səbət-səbət meyvə sovqatına *novbarlıq*, *bağbaşı* deyirlər. Novbarlıqdan qohum-qon-

şuya da paylanırdı. Bir-birlərinə “min-min belə nübara çatasınız” – sözləri deyilərdi. Belə söyləyirlər ki, meyvənin nübarını yeyən adamın ürəyindən keçən dilək tezliklə hasil olar. Gül vaxtı isə iri bir dəstə bağlayıb *nübargül* apararlar.

Bayram zamanı bir sıra yarışlar, oyun və əyləncələr keçirilir, idmançıların, bədii özfəaliyyət kollektivlərinin çıxışları qarşılır. Gah bu, gah da digər yerlərdə əl-ələ tutub rəqs edir, qədim mahnılar oxunur:

Narımı tökdüm tasa,
Yarım düşdü tas-tasa.
Dərdimi yara deyim,
Bəlkə yar qulaq asa
Nar, nar Nargilə
Gəlin gedək yargilə

Ay bağında nar ağacı,
Narın nə göyçəkdir.
Ay gülü çiçəklərin tacı
Narın nə göyçəkdir.
Nar, nar Nargilə
Gəlin gedək yargilə.

Digər bir yerdə isə bayatı çağırır, qalanları isə bayatının sonunda: “Bu bağların yaylağı var, qarı var, Bağçaların heyvası var, narı var”, - sözlərini təkrar edərək əl çala-çala rəqs edirlər. El sənətkarları qara zurnalara güc gəlir, qədim cəngi havası çalınır (10, 20-21).

Xüsusilə, gənclər arasında bir növ yarış kimi keçirilən naryemə və narsıxma oyun-əyləncəsi diqqəti cəlb edir. Bu yarışların ən vacib şərtləri var: narı kəsib axıradək elə yeməlisən ki, yerə bir giləsi də düşməsin. Və yaxud narı elə sıxmalısən ki, bu zaman yerə bir damcı da düşməməlidir. Bütün bu işlərə hakimlər - rayonun hörmətli ağsaqqalı, bağbanlar nəzarət edirlər. Bu əməliyyatı tez yerinə yetirən qalibi onlar müəyyənləşdirirlər və qalib gələn mükafatlandırılır.

Bayramda qonaqlar-ziyalılar, təsərrüfat rəhbərləri çıxış edir, bölgə əhəlinə xoş arzularını bildirirlər. Ağsaqqallar həyatı təcrübələrindən, ömür tarixçələrindən söhbət açır, Vətənə, ata-anaya məhəbbət, övladlıq borcu, torpağın qədrini çəkməyi, bir sözlə yaşarı el adətlərini, nəcib əməlləri göz bəbəyi kimi qoruyub gələcək nəsillərə çatdırmağı aşılayırlar.

Bu bayramda əhəli arasında müsbət keyfiyyətlər təbliğ edilir, doğma torpağa, həyat nemətlərinə, yaşıllıqlara, ağaclara qayğı və məhəbbət, təbiətə, ətraf mühitə qarşı diqqətli olmaq tövsiyə olunur.

Bayram günlərində bir qayda olaraq şəhərin küçələrində abadlıq işləri aparılır, yollar təmizlənir, hər yerdə səliqə-sahman yaradılır. Hər bir ailə üzvünün adına ağac əkilir. Belə ki, hələ qədim zamanlardan bağ salmaq, yaşıllıq yaratmaq ata-babalarımızın adəti olub. Nar ağacı əkmək bolluq, şirin həyat, mehribançılıq nişanəsi hesab edilib.

Bütün bu deyilənlər xalqımızın çoxəsrlik tarixi, mədəniyyəti, təsərrüfat həyatı ilə bağlıdır. Təbiət və cəmiyyət hadisələrinə münasibətinin, dünyagörü-

şünün, empirik bilik və təcrübəsinin yekunudur. Ümumiyyətlə, nar bayramı inkişafımıza, milli-mənəvi dəyərlərimizə xidmət edən nə varsa, hamısını özündə əks etdirir.

ƏDƏBİYYAT

1. Babayev T. Türk – İslam mənəvi mədəniyyətində ağac kultu. AMEA Naxçıvan bölməsi. Araşdırmalar (folklor, ədəbiyyat, dil, sənətsünaslıq və tarix seriyası) 2017. №2.
2. Osmanov F. Qəbələdə bağçılığın inkişafına dair Azərb.SSR EA məruzələri, 1962, XVIII. c. №2.
3. Babayev T.A. Azərbaycanlıların inanc sistemində nar. Azərbaycan MEA Xəbərlər (İctimai elmlər seriyası). 2017. №2.
4. Bünyadov T. Cavadov Q. Bağçılıq. Bax: Azərbaycan etnoqrafiyası, 3 cildə, c.1, Bakı, Şərq-Qərb. 2007.
5. Vahidov R.M. Mingəçevir III-VIII əsrlərdə, Bakı, 1961.
6. Cəbiyev Q. Girdimanın tarixi və tarixi coğrafiyası. Bakı, Elm-təhsil. 2015.
7. Babayev İ.A., Əhmədov Q.M. Qəbələ (tarixi-arxeoloji oçerk), Bakı, Elm, 1981.
8. Dadaşzadə M. Azərbaycan xalqının orta əsr mənəvi mədəniyyəti (tarixi-etnoqrafik tədqiqat). Bakı, Elm. 1985.
9. Aslanov E.M., El-oba oyunu xalq tamaşası. Bakı, Işıq, 1984.
10. Tükənməz bulaq (Azərbaycan xalq rəqs mahnıları və tamaşaları) toplayanı və tərtibçisi Loğman Ağayev. B., 1986.

Тофик Атабаба оглы Бабаев

ПРАЗДНИК ГРАНАТА В ГЕОГЧАЕ

РЕЗЮМЕ

Автор приводит краткую историю народного праздника граната, проводимого в Азербайджане. Прослеживаются всенародные обряды, которые выполнялись во время этих праздников, описываются праздничные торжества, коллективные народные игры и развлечения, богатые этнографическими элементами и мотивами.

Tofiq Atababa oglu Babayev

THE FESTIVAL OF POMEGRANATE IN GOKCHAY

RESUME

The author gives a review of brief history of folk festival of pomegranate which took place in Azerbaijan. National rituals that was performed during fests, traditional games, and entertainment which are rich in ethnographic motives were observed.